

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ 23B (Ενότητες 3, 4, 5)
Ο ΓΕΝΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ ΤΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗΣ

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: μεμονωμένα παραγωγικά περιβάλλοντα **vs** σύνολο κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής, αναπαραγωγή **vs** συσσώρευση, ιδιοκτησία-κατανάλωση-επένδυση-συσσώρευση, πλούτος **vs** κεφάλαιο, εγκράτεια **vs** απόλαυση, προκαταβεβλημένο **vs** χρησιμοποιούμενο/καταναλισκόμενο κεφάλαιο, απώθηση **vs** συγκεντροποίηση κεφαλαίων, αύξηση **vs** ανακατανομή πλούτου, σχέση εξάρτησης, σύνθεση κεφαλαίου (τεχνική, οργανική, ανταλλακτική), διευρυμένη παραγωγή στη συσσώρευση κεφαλαίου, υπερπληθυσμός: ρευστός, λανθάνων, λιμνάζων, σφαίρα της ένδειας, βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, βιομηχανικός κύκλος: περίοδοι ανάπτυξης **vs** περίοδοι ύφεσης, απώθηση **vs** έλξη εργατών, απορρόφηση **vs** αποδέσμευση, ανάγκες αξιοποίησης κεφαλαίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μπαίνουμε στο δεύτερο μισό του 23^{ου} Κεφαλαίου «Ο Γενικός Νόμος της Κεφαλαιοκρατικής Συσσώρευσης» που βρίσκεται στην ευρύτερη 7^η Ενότητα «Η Διαδικασία Συσσώρευσης του Κεφαλαίου».

Για να θυμηθούμε πώς βρεθήκαμε εδώ, θυμίζουμε, αντλώντας από προηγούμενες παρουσιάσεις, κομβικά σημεία των προηγούμενων κεφαλαίων της ενότητας. Στο Κεφάλαιο 21 ο Μαρξ διευκρινίζει σε μια σύντομη εισαγωγή πως «εξετάζουμε εν πρώτοις τη συσσώρευση αφηρημένα, δηλαδή ως απλή στιγμή της άμεσης διαδικασίας παραγωγής» (δηλαδή όπως συμβαίνει σε μεμονωμένα παραγωγικά περιβάλλοντα και όχι στο σύνολο της κοινωνικής διαδικασίας παραγωγής). Ανέλυσε αρχικά την υποθετική-ευριστική περίπτωση την **απλής αναπαραγωγής** όπου ολόκληρο το «εισόδημα» των κεφαλαιοκρατών (όρος της κλασικής πολιτικής οικονομίας) αναλίσκεται για την αναπαραγωγή της κεφαλαιοκρατικής και της εργατικής τάξης, καθώς και για την αντικατάσταση φθαρμένων μηχανημάτων, μέσω παραγωγής. Κεντρικό μοτίβο στην απλή αναπαραγωγή ήταν όπως είδαμε ο κλειστός βρόχος, η λούπα.

Στο Κεφάλαιο 22 αναλύει την (πραγματική) περίπτωση όπου ένα μέρος αυτού του εισοδήματος *καταναλώνεται* από την ιδιοκτήτρια τάξη και ένα μέρος *επιστρέφει-επενδύεται* στη διαδικασία παραγωγής, προς αγορά νέων μηχανημάτων και νέας εργασιακής δύναμης. Δηλαδή εξέτασε το πώς η υπεραξία γίνεται νέο κεφάλαιο (ή αλλιώς το πώς επανεπενδύεται στην παραγωγή). Αυτό είναι το νόημα της παραγωγής σε διευρυμένη κλίμακα. Κεντρικό μοτίβο κίνησης για τη **διευρυμένη αναπαραγωγή**, είδαμε πως δεν είναι η κυκλική τροχιά αλλά πλέον η σπείρα. Για να μεταμορφωθεί η απλή αναπαραγωγή σε διευρυμένη αναπαραγωγή λέει ο Μαρξ, θα πρέπει να ασκηθεί σε αυτήν μια **ώθηση**. Διευκρινίστηκε επίσης πως η υπεραξία, ή το υπερπροϊόν δεν είναι μόνο ατομικό καταναλωτικό κονδύλι του κεφαλαιοκράτη ούτε μόνο κονδύλι συσσώρευσης, αλλά και τα δύο ταυτόχρονα καθώς ένα τμήμα της *καταναλώνεται* από τον κεφαλαιοκράτη ως εισόδημα και ένα άλλο τμήμα *χρησιμοποιείται ή συσσωρεύεται* ως κεφάλαιο.

Τονίστηκε πως **η ουσία του καπιταλισμού βρίσκεται στην αναγκαστική και διαρκή συσσώρευση, και όχι απλώς στην ιδιοκτησία πλούτου**. Η έκταση της συσσώρευσης καθορίζεται από το πώς διανέμεται η υπεραξία ανάμεσα σε κεφάλαιο και κατανάλωση, αλλά από μια σειρά παραγόντων που εκφράζουν τις ίδιες τις εσωτερικές αντιφάσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, η παραγωγικότητα της εργασίας, η αναλογία μεταξύ χρησιμοποιούμενου και

καταναλισκόμενου κεφαλαίου και το μέγεθος του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου, λειτουργούν αθροιστικά επηρεάζοντας την παραγωγή.

Καθώς η διαδικασία συσσώρευσης στηρίζεται σε μια διαρκή αύξηση της υπεραξίας, αναδεικνύεται η **βασική αντίφαση**: όσο περισσότερο επιδιώκεται η συμπίεση του κόστους εργασίας και η αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας, τόσο περιορίζεται και η ίδια η πηγή της αξίας. Αυτές οι αντιφάσεις γεννούν περιοδικές **κρίσεις και ανεργία**, αποκαλύπτοντας τα ιστορικά όρια του συστήματος. Το κεφάλαιο διαχέεται σε παγκόσμια κλίμακα, «μεταναστεύει» με διάφορους τρόπους ψάχνοντας ακόμα ευνοϊκότερες συνθήκες συσσώρευσης, ενώ παράλληλα η ανισότητα εντείνεται.

Συνεχίζοντας στο 23^ο κεφάλαιο, όπου και βρισκόμαστε ο Μαρξ πραγματεύεται την **επίδραση** που έχει η αύξηση του κεφαλαίου (που προκύπτει από τη συσσώρευση) στην εργατική τάξη.

Στην πρώτη ενότητα, εισάγει την έννοια της **σύνθεσης του κεφαλαίου** προκειμένου να μπορέσει να συζητήσει τη σημασία της αναλογίας σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου κατά τη διαδικασία της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Παρατηρείται η αύξηση του σταθερού κεφαλαίου σε σχέση με το μεταβλητό (αλλαγή στη σύνθεση του κεφαλαίου) το οποίο γίνεται το κύριο μέσο για την παραγωγή σχετικής υπεραξίας. Δηλαδή, η προσπάθεια των καπιταλιστών να **αυξήσουν την παραγωγικότητα**, διατηρώντας σταθερή την εργάσιμη ημέρα, εφόσον η άντληση απόλυτης υπεραξίας φτάνει σε τέλος, οδηγεί σε επενδύσεις σε μέσα παραγωγής και τεχνολογία, δηλαδή σε αναζήτηση πηγών άντλησης σχετικής υπεραξίας.

Άρα τι γίνεται όσο το κεφάλαιο αυξάνεται με τη συσσώρευση; Το **νέο κεφάλαιο**, που δημιουργείται με τη συσσώρευση έλκει αναλογικά όλο και λιγότερους εργάτες καθώς τα μηχανήματα αντικαθιστούν την εργασία. Ταυτόχρονα, το **συνεχώς ανασχηματιζόμενο παλαιό κεφάλαιο** εκσυγχρονίζεται καθιστώντας περιττούς τους εργάτες που απασχολούσε, απωθώντας τους.

Στη δεύτερη ενότητα αναλύεται πώς η συσσώρευση, μέσω της διευρυμένης παραγωγής και της αύξησης της παραγωγικότητας, μεταβάλλει τη σύνθεση του κεφαλαίου. Επιπλέον, εξετάζεται ο ρόλος της **συγκεντροποίησης**, δηλαδή της συνένωσης ατομικών κεφαλαίων σε ένα μεγαλύτερο. Η συγκεντροποίηση προκύπτει από τον ανταγωνισμό, επιταχύνει τις επιπτώσεις της συσσώρευσης και οξύνει δραματικά την αναλογία μεταξύ μεταβλητού και σταθερού κεφαλαίου. Η συγκεντροποίηση **δεν αυξάνει** τον κοινωνικό πλούτο αλλά **ανακατανέμει** τα υπάρχοντα ατομικά κεφάλαια.

Διευκρινίζεται πως όσο **αυξάνεται το κεφάλαιο αυξάνεται και η ζήτηση εργατών** (όμως: ποσοτικά και όχι ποσοσιαία, απόλυτα όχι σχετικά!). Αυτό με τη σειρά του οδηγεί σε **αύξηση των μισθών**, καθώς σύμφωνα με τον Μαρξ οι μισθοί κυμαίνονται κυρίως ως συνάρτηση της ζήτησης για εργασία. Σε περιόδους ταχείας ανάπτυξης, η ζήτηση αυξάνεται, οι μισθοί αυξάνονται. Σε περιόδους ύφεσης, η ζήτηση μειώνεται, οι μισθοί πέφτουν. Ο Μαρξ εστιάζει ιδιαίτερα στο ότι ακόμα και όταν οι μισθοί είναι αυξημένοι στην ουσία δεν αλλάζει κάτι υπέρ των εργατών, αλλά **διαιώνίζεται η σχέση εξάρτησης των εργατών από το προϊόν τους**.

3. Προϊούσα παραγωγή ενός σχετικού υπερπληθυσμού ή ενός βιομηχανικού εφεδρικού στρατού

Περνάμε στην τρίτη ενότητα του κεφαλαίου για να δούμε ορισμένα φαινόμενα που συνδέονται (ως αιτίες, αποτελέσματα ή και τα δύο) με την αύξηση του κεφαλαίου και την πορεία της συσσώρευσης.

1. Όλο και λιγότεροι αναλογικά εργάτες σε σχέση με μηχανές

Με άλλα λόγια έχουμε επιταχυνόμενη μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου σε σχέση με το σταθερό. Που σημαίνει μεταβολή στη συνολική σύνθεση του κεφαλαίου. Ο Μαρξ ξεκινάει θυμίζοντάς μας πως η συσσώρευση του κεφαλαίου, η οποία αρχικά εμφανίστηκε απλώς ως ποσοτική διεύρυνσή του, πραγματοποιείται με διαρκή ποιοτική μεταβολή της σύνθεσής του, με **διαρκή αύξηση του σταθερού εις βάρος του μεταβλητού τμήματός του**.

Αυτό που τονίζει ωστόσο εδώ είναι ότι όσο προχωράει η συσσώρευση ή η αύξηση του κοινωνικού πλούτου, τόσο ο ειδικά ΚΤΠ, η αντίστοιχη προς αυτόν παραγωγική δύναμη της εργασίας και η μεταβολή στην οργανική του σύνθεση, δεν προχωρούν απλώς παράλληλα προς αυτήν αλλά μάλιστα **ασύγκριτα ταχύτερα και επιταχυνόμενα**. Δηλαδή εκεί που αρχικά ήταν 1:1, γίνεται 2:1, 3:1, 4:1 κλπ. Πώς εμφανίζεται όμως αυτή η μείωση του μεταβλητού κεφαλαίου; Εμφανίζεται αντιστρόφως ως διαρκώς ταχύτερη απόλυτη αύξηση του εργατικού πληθυσμού.

2. Παραγωγή πλεονάζοντα εργατικού πληθυσμού

Η κεφαλαιοκρατική συσσώρευση και μάλιστα ανάλογα με την ένταση και την έκτασή της, παράγει διαρκώς έναν πληθυσμό σχετικό, δηλαδή για τις μέσες ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου πλεονάζοντα και συνεπώς περιττό ή πρόσθετο εργατικό πληθυσμό ή αλλιώς **εργατικό υπερπληθυσμό**.

Σε όλες τις σφαίρες παραγωγής, η αύξηση του μεταβλητού κεφαλαιακού τμήματος, συνεπώς και του αριθμού των απασχολούμενων εργατών, συνδέεται διαρκώς με σφοδρές διακυμάνσεις και με πρόσκαιρη παραγωγή υπερπληθυσμού είτε με τη **μορφή απώθησης** ήδη απασχολούμενων εργατών ή την περισσότερο αφανή αλλά όχι λιγότερο δραστική όπως λέει, της **δυσχερούς απορρόφησής τους**. Έτσι μας λέει ο Μαρξ, **επεκτείνεται και η κλίμακα** στην οποία η **μεγαλύτερη έλξη** των εργατών συνδέεται με **μεγαλύτερη απώθησή τους**.

Ουσιαστικά είναι ο ίδιος ο εργατικός πληθυσμός που παράγει τα μέσα που τον καθιστούν σχετικά υπεράριθμο. Κάτι που θα εξεταστεί πιο αναλυτικά στην πορεία.

Αυτός είναι ο ιδιαίτερος ιστορικός **πληθυσμιακός νόμος** που ταιριάζει στον ΚΤΠ. Όπως κάθε ιδιαίτερος ιστορικός τρόπος παραγωγής έχει τον ταιριαστό του πληθυσμιακό νόμο. Αποτελεί αρχικά προϊόν, έπειτα όμως μοχλό της συσσώρευσης. Ενώ καθίσταται όρος ύπαρξης του ΚΤΠ.

Πως επιδρά λοιπόν αυτός ο εργατικός υπερπληθυσμός προς όφελος του κεφαλαίου; Δημιουργεί για τις μεταβαλλόμενες ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου, το **πάντα διαθέσιμο εκμεταλλεύσιμο ανθρώπινο υλικό, ανεξάρτητα από τα όρια της πραγματικής αύξησης του πληθυσμού**. Αλλιώς δεν είναι πάντα διαθέσιμο. Υπάρχουν για παράδειγμα φυσικοί περιορισμοί: όσο γρήγορη και εάν είναι η αναπαραγωγή των ανθρώπων χρειάζονται κάποια χρόνια για να μεγαλώσουν τόσο ώστε να μπορούν να εργαστούν.

Συνεπώς, **αυξάνεται η απότομη δύναμη επέκτασης του κεφαλαίου**. Αυτό συμβαίνει καθώς αυξάνεται η ελαστικότητα του λειτουργούντος κεφαλαίου και ο απόλυτος πλούτος (το κεφάλαιο αποτελεί ελαστικό τμήμα του), αλλά και γιατί η πίστωση μπορεί να θέσει στην οποιαδήποτε στιγμή ένα ασυνήθιστο τμήμα αυτού ως πρόσθετο κεφάλαιο.

Κυρίως όμως είναι οι τεχνικοί όροι της παραγωγικής διαδικασίας (τα μηχανήματα, τα μέσα μεταφοράς κλπ.) που καθιστούν δυνατή σε **μεγαλύτερη κλίμακα την ταχύτερη μετατροπή του υπερπροϊόντος σε πρόσθετο κεφάλαιο**. Έτσι το πρόσθετο κεφάλαιο: ωθείται σε παλιούς

κλάδους παραγωγής ή σε νέους (π.χ. σιδηρόδρομοι). Εδώ ακριβώς είναι που χρησιμεύει ο εργατικός υπερπληθυσμός γιατί: 1. Χρειάζονται μεγάλες ανθρώπινες μάζες, 2. Ξαφνικά, 3. Χωρίς να διακόπτεται η παραγωγή σε άλλες σφαίρες.

3. Υπερπληθυσμός και βιομηχανικός εργατικός κύκλος

Στη συνέχεια ο Μαρξ αναφέρει πως η **χαρακτηριστική σταδιοδρομία της σύγχρονης βιομηχανίας** παίρνει τη μορφή ενός διακοπτόμενου από μικρότερες διακυμάνσεις δεκαετούς κύκλου. Ο κύκλος αυτός έχει περιόδους μέσης ζωτικότητας -με παραγωγή υπό μεγάλη πίεση- κρίσης και στασιμότητας.

Βασίζεται στον **σχηματισμό**, στη μεγαλύτερη ή μικρότερη **απορρόφηση** και στον **επανασχηματισμό** του βιομηχανικού εφεδρικού στρατού ή υπερπληθυσμού. Από την άλλη πλευρά οι εναλλαγές του κύκλου στρατολογούν τον υπερπληθυσμό και γίνονται ένας από τους βασικότερους **παράγοντες αναπαραγωγής του**.

Ο Μαρξ χαρακτηρίζει τη **σταδιοδρομία της σύγχρονης βιομηχανίας, ως ιδιόμορφη**. Στις πρώιμες μορφές της, η σύνθεση του κεφαλαίου και η πρόοδος της συσσώρευσής του, άλλαξαν με **πολύ αργό ρυθμό σε σύγκριση με τη σύγχρονη εποχή**. Η ανάπτυξη του κεφαλαίου προσέκρουε στα **φυσικά όρια** του εκμεταλλεύσιμου εργατικού πληθυσμού, τα οποία μπορούσαν να παραμεριστούν μόνο με **βίαια μέσα** (Εννοεί σε έλεγχο γεννήσεων κλπ.).

Ωστόσο στη σύγχρονη βιομηχανία, η διαστολή-συστολή της κλίμακας παραγωγής **δεν δεσμεύεται από φυσικά όρια**. Η διαστολή προϋποθέτει αναγκαία μια αύξηση των εργατών (ανεξάρτητη από την απόλυτη αύξηση του πληθυσμού). Η αύξηση δημιουργείται από τη διαδικασία με την οποία **«αποδεσμεύει»** ένα τμήμα των εργατών με μεθόδους που μειώνουν τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών σε σχέση με την αυξημένη παραγωγή. Η συνολική μορφή της κίνησης της σύγχρονης βιομηχανίας αναπτύσσεται λοιπόν μέσα από τη **διαρκή μετατροπή ενός τμήματος του εργατικού πληθυσμού σε άνεργα ή ημιαπασχολούμενα εργατικά χέρια**.

4. Τρόποι ρευστοποίησης μεταβλητού κεφαλαίου

Ο Μαρξ αλλάζει λίγο την πορεία του επιχειρήματος. Το μεταβλητό κεφάλαιο, λέει, μεταβάλλεται **όχι μόνο με βάση τον αριθμό των εργαζομένων**, αλλά και όταν **ο ατομικός εργάτης παρέχει περισσότερη εργασία**. Έτσι ο κεφαλαιοκράτης μπορεί με την ίδια δαπάνη μεταβλητού κεφαλαίου να:

A. Ρευστοποιήσει περισσότερη εργασία μέσα από την **εκτατικότερη και εντατικότερη** εκμετάλλευση των ατομικών εργασιακών δυνάμεων **χωρίς τη στρατολόγηση περισσότερων εργατών**.

B. Ρευστοποιεί περισσότερη εργασία με την ίδια μάζα εργασιακής δύναμης, αγοράζοντας και ρευστοποιώντας **περισσότερες κατώτερες εργασιακές δυνάμεις μέσα από τον εκτοπισμό των ανώτερων** (εδώ μας λέει π.χ. επιδέξιοι- άτεχνοι, ώριμοι-ανώριμοι, άνδρες-γυναίκες, ενήλικες-παιδιά).

5. Ανταγωνισμός εντός της εργατικής τάξης (απασχολούμενοι vs υπερπληθυσμός)

Η καταδίκη ενός τμήματος της εργατικής τάξης σε **καταναγκαστική αργία** εξαιτίας της **υπέρμετρης εργασίας** του άλλου τμήματος, κι αντιστρόφως καθίσταται μέσο πλουτισμού του μεμονωμένου κεφαλαιοκράτη, επιταχύνει την παραγωγή βιομηχανικού εφεδρικού στρατού.

Δηλαδή, η υπέρμετρη εργασία του απασχολούμενου τμήματος της εργατικής τάξης πλημμυρίζει τις σειρές της εφεδρείας της. Ενώ η αυξημένη πίεση που ασκεί η εφεδρεία μέσω

του ανταγωνισμού της προς το απασχολούμενο τμήμα, το εξωθεί σε υπέρμετρη εργασία και υποταγή στις εντολές του κεφαλαίου.

6. Εργατικός υπερπληθυσμός, Προσφορά-ζήτηση εργασίας και Εργατικός μισθός

Εν πολλοίς, οι γενικές κινήσεις του εργατικού μισθού ρυθμίζονται αποκλειστικά από τη διαστολή και τη συστολή του βιομηχανικού εφεδρικού στρατού, και την αντίστοιχη προσφορά και ζήτηση εργασίας όπως καθορίζονται από τις ανάγκες του κεφαλαίου που αντιστοιχούν στην εναλλαγή περιόδων του βιομηχανικού κύκλου.

Ο εργατικός μισθός αρχικά **αυξάνεται** λόγω της κεφαλαιακής συσσώρευσης. Αυτός με τη σειρά του κεντρίζει τον εργατικό πληθυσμό να πολλαπλασιάζεται ταχύτερα. Αυτό έως ότου κορεστεί η αγορά εργασίας. Μέχρι που η προσφορά εργασίας γίνεται μεγαλύτερη από τη ζήτηση. = Υπερκορεσμός αγοράς εργασίας

Έπειτα ο εργατικός μισθός **μειώνεται**. Αποδεκατίζεται ο εργατικός πληθυσμός σταδιακά. Ο μειωμένος μισθός συνδυαστικά με την αυξημένη εκμετάλλευση, επιταχύνουν και πάλι τη συσσώρευση και παράλληλα κρατούν υπό έλεγχο την αύξηση της εργατικής τάξης. Μέχρι που η προσφορά εργασίας γίνεται μικρότερη από τη ζήτηση εργασίας. Συνεπώς, ο μισθός **αυξάνεται** κοκ. = Έλλειψη στην αγοράς εργασίας

Ο σχετικός υπερπληθυσμός είναι λοιπόν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο κινείται ο νόμος της ζήτησης και της προσφοράς εργασίας. Συμπιέζει το χώρο δράσης του νόμου στα όρια που αντιστοιχούν απολύτως στην «εκμεταλλευτική βουλιμία και εξουσιομανία του κεφαλαίου». Στη βάση του ολοκληρώνεται η δεσποτεία του κεφαλαίου.

Η ζήτηση εργασίας δεν είναι ταυτόσημη με την αύξηση του κεφαλαίου, η προσφορά εργασίας δεν είναι ταυτόσημη με την αύξηση της εργατικής τάξης, έτσι που δύο ανεξάρτητες μεταξύ τους δυνάμεις να αλληλεπιδρούν. Το κεφάλαιο δρα και στις δύο πλευρές και έτσι καθιστά το παιχνίδι στημένο.

7. Πιθανότητα απόδρασης από το στημένο παιχνίδι. Αντιφάσεις του κεφαλαίου και των υπερασπιστών του:

Ο Marx λέει τέλος, ότι από τη στιγμή που οι εργάτριες ανακαλύπτουν το **μυστικό** με το οποίο κρύβονται οι αντιφάσεις του κεφαλαίου, λογικά οδηγούνται στα συνδικάτα κλπ. Εκεί επιδιώκουν να οργανώσουν μια **σχεδιασμένη σύμπραξη απασχολούμενων και ανέργων** για να διαρρήξουν ή να αποδυναμώσουν τις καταστροφικές συνέπειες εκείνου του φυσικού νόμου της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής. Τότε «το κεφάλαιο και ο συκοφάντης του, ο θεράπων της πολιτικής οικονομίας, ωρύονται για την παραβίαση του «αιώνιου», και «ιερού» νόμου της ζήτησης και της προσφοράς».

Κάθε αλληλεγγύη ανάμεσα στους απασχολούμενους και στους ανέργους, διαταράσσει το «καθαρό» παιχνίδι αυτού του νόμου. Από την άλλη πλευρά, συνεχίζει, από τη στιγμή που π.χ. στις αποικίες, κάποιες αντίξοες συνθήκες δυσκολεύουν την δημιουργία βιομηχανικού εφεδρικού στρατού και μαζί του και την **απόλυτη εξάρτηση** της εργατικής τάξης στην κεφαλαιοκρατική, το κεφάλαιο εξεγείρεται ενάντια στον «ιερό» αυτό νόμο και προσπαθεί να τον επιβάλλει μέσω εξαναγκασμού.

4. Διάφορες μορφές ύπαρξης του σχετικού υπερπληθυσμού. Ο γενικός νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης

Εφόσον ο Μαρξ ανέλυσε τον τρόπο με τον οποίο παράγεται ο πλεονάζων πληθυσμός, τώρα εστιάζει στις μορφές που αυτός παίρνει. Συνεπώς, όλοι οι άνεργοι ή ημιαπασχολούμενοι εργάτες εμφανίζονται υπό τρεις διαφορετικές μορφές ανάλογα με τις ανάγκες και τις κινήσεις που επιτελεί το κεφάλαιο στο πεδίο εργασίας τους.

Ρευστή μορφή: Αφορά εκείνους που εργάζονται σε εργοστάσια, βιοτεχνίες, μεταλλουργεία και ορυχεία, όσους δηλαδή επανδρώνουν τη σύγχρονη βιομηχανία. Στο κεφάλαιο για τα μηχανήματα και τη μεγάλη βιομηχανία (συγκεκριμένα στο 8β) έχουμε διαβάσει πως η μετάβαση από τη βιοτεχνία και την οικοτεχνία στην εργοστασιακή οργάνωση προκαλεί και αλλαγή στο ανθρώπινο δυναμικό. Τα παιδιά και οι γυναίκες εισέρχονται ως φορείς φθηνής εργασίας εντός της παραγωγής. Ο Μαρξ επανέρχεται στην παραπάνω ιδέα και συγκεκριμένα στην χρήση των ανήλικων ατόμων στο εργοστάσιο και την παρουσιάζει ως κριτήριο της ρευστής μορφής που παίρνει ο υπερπληθυσμός.

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε πως η αυξημένη παραγωγικότητα εντός του εργοστασίου απαιτεί και αυξημένο αριθμό εργατών. Μεγάλα εργοστάσια έχουν ανάγκη από μεγάλες μάζες εργατικού δυναμικού. Ωστόσο, το ιδιάζον χαρακτηριστικό της καπιταλιστικής οργάνωσης, η εγγενής της αντίφαση είναι πως το δυναμικό αυτό θα πρέπει να βρίσκεται σε πολύ νεαρή ηλικία. Οι εργάτες αυτών των κλάδων της παραγωγής καθίστανται χρήσιμοι υπό την προϋπόθεση πως είναι ανήλικοι. Άπαξ και ενηλικιωθούν, απολύονται και αναζητούν εργασία σε άλλους τομείς. Είναι όμως κατανοητό πως ο ενήλικος εργάτης που απωθείται από το εργοστάσιο δεν είναι πια ανταγωνιστικός στην αγορά εργασίας για δύο λόγους. Από τη μία έχει εμποτιστεί από τον καταμερισμό της εργασίας που του επέβαλε το εργοστάσιο περιορίζοντας στο ελάχιστο το εύρος των ικανοτήτων του και από την άλλη έχει αφαιμαχθεί από τους εξαντλητικούς όρους της εργασίας του σε αυτό. Θα λέγαμε πως αυτό που τον καθιστά μη ελκυστικό είναι το γεγονός πως τόσο το σώμα όσο και οι κινήσεις του θυμίζουν την αποκρουστική όψη των συνθηκών εργασίας εντός της καπιταλιστικής οργάνωσης.

Συνεπώς, στη ρευστή μορφή του υπερπληθυσμού έχουμε ανάγκη από μεγάλες ποσότητες εργατικών χεριών που όμως θα είναι γρήγορα αναλώσιμες άρα χρειαζόμαστε «γοργή εναλλαγή των εργατικών γενεών». Ένδειξη αυτή της μορφής υπερπληθυσμού είναι για τον Μαρξ οι πρώιμοι γάμοι.

Λανθάνουσα μορφή: Αφορά τους εργάτες που απασχολούνται στην αγροκαλλιέργεια. Με την επέκταση της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής στην αγροκαλλιέργεια (χρήση μηχανημάτων και νέων τεχνολογιών) έχουμε μεγάλη απώθηση αγροτικού πληθυσμού. Ο πληθυσμός αυτός παραμένει στην ύπαιθρο σε συνθήκες ανέχειας καθώς εργάζεται ελάχιστα ή περιστασιακά, έχοντας πάντα στραμμένο το βλέμμα του προς την πόλη, και περιμένοντας τη στιγμή που οι συνθήκες θα επιτρέψουν την απορρόφησή του σε κάποιο κλάδο της βιομηχανίας. Η ποσότητα του λανθάνοντος υπερπληθυσμού ενώ παράγεται διαρκώς, γίνεται αντιληπτή μόλις εισρεύσει στην πόλη, μόλις δηλαδή το αστεακό κεφάλαιο αποφασίσει πως για τις ανάγκες του χρειάζεται ένα πλήθος εργατών μεγαλύτερο από το διαθέσιμο απόθεμά του.

Λιμνάζουσα μορφή: Αφορά «ένα τμήμα του ενεργού εργατικού στρατού, αλλά με εντελώς ακανόνιστη απασχόληση». Η λιμνάζουσα μορφή υπερπληθυσμού ενσωματώνει εργάτες που έχουν καταστεί περιττοί από την επαναστατικοποίηση των τεχνικών μέσων της παραγωγής. Αυτοί εκπίπτουν από πιο εξελιγμένες μορφές παραγωγής (βιοτεχνική ή εκμηχανισμένη επιχείρηση) σε πιο απαρχαιωμένες (χειροτεχνία, οικοτεχνία). Οπισθοδρομούν σε εκείνες τις «άθλιες τρώγλες όπου οργιάζουν ελεύθερα οι πιο παράφρονες τερατωδίες της κεφαλαιοκρατικής εκμετάλλευσης» (σελ. 451). Χαρακτηριστικό λοιπόν του λιμνάζοντος υπερπληθυσμού είναι οι άθλιες συνθήκες εργασίας. Όπως αναφέρει και ο Μαρξ τα άτομα αυτά χαρακτηρίζονται από το «μέγιστο του εργάσιμου χρόνου και το ελάχιστο του μισθού».

Ο πληθυσμός αυτός παράγεται, όπως βλέπουμε, σε πρώτο επίπεδο από την ένταση και την έκταση της συσσώρευσης δηλαδή από την κίνηση του κεφαλαίου. Ωστόσο σε δεύτερο επίπεδο αναπαράγεται και διαιωνίζεται με μία δική του εσωτερική τάση καταλαμβάνοντας ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα της εργατικής τάξης. Η αναπαραγωγή των οικογενειών που εμφανίζονται με λιμνάζουσα μορφή αυξάνεται με μία σχέση αντιστρόφως ανάλογη προς τον μισθό που λαμβάνουν. Με άλλα λόγια συναντούμε μεγαλύτερες οικογένειες εκεί όπου τα μέσα διαβίωσης είναι λιγότερα. Ο Μαρξ αναφέρει μάλιστα αρκετούς θεωρητικούς οι οποίοι επιβεβαιώνουν την παραπάνω σχέση.

Η διαστρωμάτωση του εργατικού υπερπληθυσμού δεν τελειώνει εδώ. Κάτω από τις ρευστές, τις λανθάνουσες και τις λιμνάζουσες μάζες υπάρχει και ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων σε κατάσταση ένδειας που διαιρείται επίσης σε τρεις κατηγορίες. 1) Οι ενδεείς, οι οποίοι ωστόσο είναι ικανοί να εργαστούν. Ο αριθμός αυτών των ατόμων καθορίζεται από την οικονομική κατάσταση της κάθε χώρας, σε περιόδους κρίσεων αυξάνεται ενώ σε περιόδους ανάπτυξης μειώνεται. 2) ορφανά και τέκνα απόρων. Βρίσκονται πλησίον του ενεργού βιομηχανικού στρατού και χρησιμοποιούνται σε περιόδους άνθισης της βιομηχανίας. 3) ξεπεσμένοι κουρέληδες, ανίκανοι προς εργασία. Είναι όλοι εκείνοι που καταστρέφονται είτε σωματικά είτε πνευματικά από τις εργασιακές συνθήκες του εργοστασίου. Επίσης είναι εκείνοι που έτυχε να ζήσουν περισσότερο από τον μέσο όρο ζωής ενός εργάτη.

Οι τρεις παραπάνω κατηγορίες μαζί με το «κουρελοπρολεταριάτο» (πλάνητες, εγκληματίες, πόρνες) αποτελούν το «χαμηλότερο ίζημα του σχετικού υπερπληθυσμού». Θα πρέπει να δούμε τόσο τις πρώτες μορφές υπερπληθυσμού όσο και τις δεύτερες (αυτές που εντάσσονται στη σφαίρα της ένδειας) ως άμεσα συνδεδεμένες και αλληλεξαρτώμενες. Από κοινού διαμορφώνουν τους όρους υπό τους οποίους είναι εφικτή η ύπαρξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής και της ανάπτυξης του πλούτου. Χωρίς τη σύνθεση του ανώτερου και του κατώτερου τμήματος του σχετικού υπερπληθυσμού δεν θα ήταν δυνατός ο τρόπος της παραγωγής όπως τον ξέρουμε.

Η ενδελεχής ανάλυση του σχετικού υπερπληθυσμού στις διάφορες μορφές του, παρέχει το πλαίσιο για την διατύπωση του γενικού νόμου της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης:

«Όσο μεγαλύτερα ο κοινωνικός πλούτος, το λειτουργούν κεφάλαιο, η έκταση και η ένταση της αύξησής του, άρα και το απόλυτο μέγεθος του προλεταριάτου και η παραγωγική δύναμη της εργασίας του, τόσο μεγαλύτερος ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός. Η διαθέσιμη εργασιακή δύναμη αναπτύσσεται από τις ίδιες αιτίες που αναπτύσσεται η επεκτατική δύναμή του κεφαλαίου. Το σχετικό μέγεθος του βιομηχανικού εφεδρικού στρατού αυξάνεται λοιπόν με τις δυνάμεις του πλούτου. Όσο μεγαλύτερος όμως είναι αυτός ο εφεδρικός στρατός σε σχέση με τον ενεργό εργατικό στρατό, τόσο πιο μαζικός είναι ο παγιωμένος υπερπληθυσμός, η αθλιότητα του οποίου είναι αντιστρόφως ανάλογη προς τα εργασιακά δεινά του. Όσο μεγαλύτερα, τέλος είναι τα στρώματα των πενήτων της εργατικής τάξης και ο βιομηχανικός εφεδρικός στρατός, τόσο μεγαλύτερη η επίσημη ένδεια. Αυτός είναι ο απόλυτος, γενικός νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης.»

Καταλαβαίνουμε τώρα καλύτερα γιατί για τον Μαρξ «το παιχνίδι» ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία «είναι στημένο». Η αναπαραγωγή της εργατικής τάξης είναι απολύτως προσοδεδεμένη με τις ανάγκες αξιοποίησης του κεφαλαίου. Μάλιστα, το γεγονός πως η παραπάνω διαδικασία αποτυπώνεται ως νόμος υποδηλώνει και τον αναγκαίο χαρακτήρα της. Το μέλλον του προλεταριάτου φαίνεται να σκιαγραφείται ως μία πορεία αύξουσας εξαθλίωσης που περνά από τον ενεργό βιομηχανικό στρατό στον εφεδρικό και καταλήγει στην ένδεια. Σε κάθε περίπτωση, το αποτέλεσμα είναι πως «με την πάροδο του χρόνου, όλο και περισσότεροι εργαζόμενοι και κεφάλαια θα διαπιστώνουν ότι δεν μπορούν να επανεισαχθούν στην αναπαραγωγική διαδικασία. Με αυτόν τον τρόπο, το προλεταριάτο

τείνει να γίνει μια εξωτερικότητα στη διαδικασία της ίδιας του της αναπαραγωγής, μια τάξη εργαζόμενων που είναι «ελεύθεροι» όχι μόνο από μέσα αναπαραγωγής, αλλά και από την ίδια τη δουλειά» (Endnotes, σελ.48).

Στη συνέχεια του κειμένου ο Μαρξ μας υπενθυμίζει συνοπτικά το περιεχόμενο της τέταρτης ενότητας με τίτλο «Η παραγωγή της σχετικής υπεραξίας». Στη ενότητα αυτή παρακολουθήσαμε τόσο το περιεχόμενο της έννοιας όσο και τους διάφορους τρόπους με τους οποίους εκείνη αντλείται και αξιοποιείται από το κεφάλαιο. Είδαμε πως κάθε «εξέλιξη» στον τρόπο της παραγωγής συμπίπτει και με νέες μεθόδους παραγωγής υπεραξίας και προκαλεί την έκπτωση τόσο των σωματικών όσο και των πνευματικών λειτουργιών του εργάτη. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο Μαρξ «όλες όμως οι μέθοδοι για την παραγωγή υπεραξίας είναι ταυτόχρονα μέθοδοι της συσσώρευσης, και κάθε επέκταση της συσσώρευσης γίνεται, αντιστρόφως, μέσο για την ανάπτυξη αυτών των μεθόδων». Θα μπορούσαμε επομένως, να τραβήξουμε μία νοητή γραμμή συνδέοντας το κεφάλαιο το οποίο συζητάμε με το κεφάλαιο για την υπεραξία.

Μάλιστα, όπως αναφέρει ο Rosdolsky, στα Grundrisse η έννοια του βιομηχανικού εφεδρικού στρατού παράγεται απευθείας από την σχετική υπεραξία, πριν ακόμη «περιγραφεί η επίδραση των μηχανημάτων και της συσσώρευσης του κεφαλαίου στην ανάπτυξη του εργαζόμενου πληθυσμού». Ο νόμος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης και τα στοιχεία που τον απαρτίζουν (υπερπληθυσμός, εφεδρικός στρατός) θεωρούνται έτσι ως extra μορφές άντλησης σχετικής υπεραξίας. Επιμένουμε σε αυτή τη σύνδεση διότι μέσω αυτής φωτίζεται καλύτερα το επιχείρημα του Μαρξ απέναντι στον Μάλθους. Εάν ο υπερπληθυσμός, με τις μορφές που είδαμε να εμφανίζεται, αποτελεί έναν ακόμη τρόπο άντλησης σχετικής υπεραξίας τότε συναρτάται άμεσα με το παρόν οικονομικό σύστημα. Δεν αποτελεί έναν υπερϊστορικό νόμο που διαιώνίζεται ίδιος και απαράλαχτος (όπως θα ήθελε ο Μάλθους) αλλά μία συνθήκη που γεννιέται στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής και παύει όταν εκείνος ανατραπεί.

Με όσα είπαμε γίνεται πλέον κατανοητή η αντιθετική σχέση που συνέχει το κεφάλαιο και την εργασία. Συσσώρευση πλούτου από την πλευρά του κεφαλαίου συνεπάγεται συσσώρευση αθλιότητας από την πλευρά της εργατικής τάξης. Η πείνα και η εξαθλίωση για το μεγαλύτερο κομμάτι της ανθρωπότητας, τις οποίες καθιστά αναγκαίες ο ίδιος ο νόμος περί πληθυσμού αποτελούν, έτσι το υπόστρωμα πάνω στο οποίο θα ακμάσει και θα πλουτίσει το μικρότερο κομμάτι της, η αστική τάξη.

ΣΧΟΛΙΑ, ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. Στην σελίδα 604 επιμένει πως το ανώτερο τμήμα του σχετικού υπερπληθυσμού (ρευστό, λιμνάζον, πλεονάζον) και το κατώτερο (αυτό που εντάσσεται στη σφαίρα της ένδειας) είναι εξίσου αναγκαία για την ύπαρξη του ΚΤΠ.

Στην 601 μιλάει για μία σύμπραξη απασχολούμενων και ανέργων μέσα από τα συνδικάτα η οποία δύναται να διαταράξει τον νόμο της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής με άξονα την αλληλεγγύη της εργατικής τάξης. Αν και η παρούσα ενότητα διαπνέεται σε μεγάλο βαθμό από ένα κλίμα απαισιοδοξίας καθώς ο κόσμος του κεφαλαίου δείχνει να μονοπωλεί την αφήγηση, φαίνεται πως τα δύο αυτά σημεία αποτελούν εξαίρεση. Η συσπείρωση από την πλευρά του κεφαλαίου είναι στη παρούσα ενότητα αδιαμφισβήτητη. Θα μπορούσαμε όμως

να εξάγουμε και ένα κάλεσμα για συσπείρωση από την πλευρά της εργατικής τάξης; Μήπως διαβάζοντας το στο δικό μας συγκείμενο ο Μαρξ καλεί σε κοινούς αγώνες εργατών - μεταναστών, ή εργατών και κρατουμένων;

2. Ο Μαρξ αναφέρει στην σελ. 591: «Με την αύξηση του συνολικού κεφαλαίου αυξάνεται ασφαλώς και το μεταβλητό συστατικό τμήμα του, ή η ενσωματωμένη σε αυτό εργασιακή δύναμη, αλλά σε διαρκώς φθίνουσα αναλογία»: Θα μπορούσε να μειωθεί και ο απόλυτος και ο σχετικός αριθμός του μεταβλητού κεφαλαίου, ενώ αυξάνεται το συνολικό κεφάλαιο? (π.χ. εργασία και τεχνητή νοημοσύνη)

3. Μπορούμε να σκεφτούμε πληθυσμιακούς νόμους άλλων τρόπων παραγωγής;

Απόσπασμα από Rosdolsky 'Simultaneous Working Days'. The Capitalist Law of Population and the 'Industrial Reserve Army', Marx's critique of Malthus:

«Consequently, nothing is more false than to lump together the different historical laws of population increase, as the followers of Malthus do! For 'overpopulation at one level of social production can be different from what it is at another, and its effect can be different'. Thus for example 'overpopulation among hunting peoples was different from that among the Athenians, in turn different among the latter from that among the Germanic tribes . . . An overpopulation of free Athenians who become transformed into colonists is significantly different from an overpopulation of workers who become transformed into workhouse inmates. Similarly, the begging overpopulation which consumes the surplus-product of a monastery is different from that which forms in a factory . . . '»

5. Γενικά αναφέρει διάφορους παράγοντες που επηρεάζουν ως εξαιρέσεις την κανονικότητα κίνησης του κεφαλαίου, της συσσώρευσης, του υπερπληθυσμού κλπ.: π.χ. ο πόλεμος και η διαρροή αγροτικού υπερπληθυσμού σελ.599, κλάδοι που δεν έχουν χρησιμοποιήσει επιτυχώς τα μηχανήματα σελ.592 υπ.78, ιδιαίτερες αντίξοες συνθήκες στις αποικίες και δεν μπορεί να παραχθεί κανονικά υπερπληθυσμός σελ.601

Θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι αυτές οι εξαιρέσεις που διαταράσσουν την λειτουργία των Κεφαλαιοκρατικών Νόμων, είναι δυνητικά πρόσφορες για την διάρρηξη της παντοδυναμίας του κεφαλαίου;

Rosdolsky R, The Making Of Marx's Capital, 1977

Endnotes, Αθλιότητα και Χρέος